

ONOMASTIKA TIZIMIDA ANTROPONIMLARNING LISONIY TABIATI VA SOTSIOMADANIY XUSUSIYATLARI

Axmadjanov Ilg'orbek Ibraxim o'g'li

Master's Student in linguistics

Andijan State Institute of Foreign Languages.

Tel_ +998995227796

E-mail: ilgorbekahmadjonov3@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21454796>

ARTICLE INFO

Received: 1st July 2026

Accepted: 2nd July 2026

Published: 20th July 2026

KEYWORDS

onomastika, antroponim,
antroponimika, referensiallik,
properhood, sotsiomadaniy xususiyat,
transonimizatsiya, antrotoponim.

ABSTRACT

Ushbu maqolada tilshunoslikning muhim tarmog'i bo'lgan onomastika tizimida antroponimlarning tutgan o'рни hamda ularning lisoniy va sotsiomadaniy xususiyatlari tadqiq etiladi. Maqolada rus, g'arb va o'zbek onomastika maktablari vakillarining antroponim tushunchasiga bergan ta'riflari qiyosiy tahlil qilinib, shaxs ismlarining universallik, individuallik va referensiallik tabiati yoritiladi. Shuningdek, o'zbek va ingliz tillaridagi ism qo'yish motivlari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinib, antroponimlarning boshqa onomastik birliklar (toponimlar) bilan aloqadorligi hamda ularning jamiyatdagi huquqiy-madaniy maqomi ochib beriladi.

1. KIRISH

Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida shaxslarni turli nomlar bilan atash va ularni bir-biridan farqlash qadimgi davrlardan buyon mavjud. Tarixiy taraqqiyot jarayonida ismlar shakllanib, o'ziga xos ma'noviy va ijtimoiy xususiyatlarga ega bo'lib bordi. Tarixdagi ilk yozma antroponimlar Mesopotamiyaning Shumer sivilizatsiyasiga oid bo'lib, miloddan avvalgi IV mingyillik oxirlariga (taxminan m.a. 3200–3100-yillarga) mansub loy lavhalarda "Kushim" nomi bilan qayd etilgan [1, 24-b.]. Bugungi kunda ham ismlar jamiyatda muhim ijtimoiy-huquqiy vazifani bajarib, shaxsning asosiy identifikatsiya belgisi hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi onomastika tizimining eng faol va tizimli qismi bo'lgan antroponimlarning lisoniy mohiyati, ularning nutqdagi referensial tabiati hamda o'zbek va ingliz tillari misolida sotsiomadaniy xususiyatlarini qiyosiy jihatdan ochib berishdan iboratdir.

2. MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Antroponim tushunchasini yoritish borasida turli tilshunoslik maktablari vakillari o'ziga xos nazariyalarni ilgari surganlar. Xususan, rus onomastika maktabining taniqli vakili A.V. Superanskaya antroponimni insonni atash va uni boshqalardan ajratib ko'rsatishga xizmat qiluvchi har qanday atoqli ot deb hisoblab, bu tizimga rasmiy ismlardan tashqari laqab,

taxallus va ota ismlarini ham kiritadi va ularni ijtimoiy hodisa sifatida baholaydi [2, 12-b.]. Aksincha, N.V. Podolskaya antroponimni asosan rasmiy ismlar tizimi (ism, familiya, ota ismi) bilan bog'lab, norasmiy laqab va taxalluslarni bu tizim doirasidan tashqarida yoki alohida kategoriyalar deb hisoblaydi [3, 31-b.].

O'zbek tilshunosligida A. Hojiyev kishining har qanday atoqli otini antroponim sifatida izohlab, antroponimikani ushbu birliklarning funksional xususiyatlari, qo'llanishi hamda shaxs hayotidagi ijtimoiy o'zgarishlar bilan bog'liq jihatlarni o'rganuvchi soha sifatida tavsiflaydi [4, 18-b.]. G'arb tilshunosligida Willy Van Langendonck "properhood" (atoqlilik) nazariyasini ilgari surib, antroponim muloqot jarayonida shaxsni identifikatsiya qilish uchun qo'llanilganda, uning lug'aviy ma'nosi ikkinchi darajaga o'tishini ta'kidlaydi [5, p. 45]. Richard Coates esa referensiallik nazariyasiga tayanib, "ism ma'noga ega emas, balki referentga (shaxsga) ega" degan tamoyilni himoya qiladi [6, p. 82].

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda tizimli-strukturaviy tahlil, komponent tahlil, lingvokulturologik va qiyosiy-tipologik metodlardan foydalanildi. Antroponimlarning lisoniy va sotsiomadaniy tabiati o'zbek va ingliz tillaridagi kishi ismlari misolida qiyoslanib, ularning funksional va referensial xususiyatlari tahlil qilindi.

4. TAHLIL VA NATIJALAR

4.1. Antroponimlarning Lisoniy va Referensial Tabiati

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, antroponimlar o'zida universallik va individuallik belgilarini uyg'unlashtiradi. Universallik barcha xalqlarda ism qo'yish tizimining borligida ko'rinsa, individuallik ma'lum bir nutqiy vaziyatda ismning aynan bir insonni ajratib ko'rsatishida namoyon bo'ladi.

Ismlarning semantik xususiyati shundaki, ular antroponimga aylangach, o'zlarining lug'aviy ma'nosini ikkinchi planga o'tkazadi. Masalan, arabcha *Asad* ismi dastlab til tizimida "sher" ma'nosini bildirishiga qaramay, kishi ismi sifatida qo'llanganda uning lug'aviy ma'nosi ikkinchi darajaga o'tadi va ism faqatgina aniq bir shaxsga ishora qiluvchi referensial birlikka aylanadi. G'arb olimlari Langendonck va Coates aytganidek, ismning muloqotdagi asosiy qiymati uning denotativ (lug'aviy) ma'nosi emas, balki shaxsni bevosita tanitish va ko'rsatish (referensiya qilish) qobiliyatidir. Shuning uchun antroponimlarni onomastika tizimining eng faol va amaliy ahamiyatga ega birligi deb hisoblash mumkin.

4.2. Onomastik Tizimlararo Aloqa (Transonimizatsiya)

Antroponimlar onomastika tizimidagi eng faol qatlam bo'lib, boshqa bo'limlarning boyishi uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. O'zbek tilshunoslari S. Qorayev va T. Nafasov tadqiqotlariga ko'ra, shaxs ismlari va unvonlari tez-tez joy nomlariga (toponimlarga) ko'chadi. Bu jarayon tilshunoslikda transonimizatsiya deb ataladi.

Masalan, taniqli adiblarimiz Abdulla Qodiriy yoki Oybek ismlarining ko'cha, maktab yoki istirohat bog'lariga berilishi antroponimlarning toponimga (aniqrog'i, antrotoponimga) aylanishini yorqin ko'rsatadi [7, 54-b.]. Bundan tashqari, T. Nafasov ta'kidlaganidek, xalq shevalaridagi mahalliy laqablar va mikronomlar ham antroponimiyaning muhim qismi bo'lib, ular dialektal nomlash uslublarini o'rganishga asos bo'ladi [8, 122-b.].

4.3. Sotsiomadaniy va Lingvokulturologik Xususiyatlar

Ism qo'yish oddiy nominativ jarayon emas, balki milliy dunyoqarash va madaniy merosni bog'lovchi muhim ko'prikdir. E. Begmatov ta'kidlaganidek, o'zbek ism qo'yish an'analarida farzandga yaxshi niyat bilan ism tanlash va uning kelajagini muayyan tushunchalar bilan bog'lash yetakchi rol o'ynaydi [9, 68-b.]. Bu xususiyatni ingliz madaniyati bilan qiyoslaganda qiziqarli holat ko'zga tashlanadi (1-jadval).

1-jadval. O'zbek va ingliz tillaridagi ism qo'yish motivlarining qiyosiy tahlili

Tillar	Antroponimik guruhlar	Misollar	Sotsiomadaniy motivi
O'zbek tili	Ijtimoiy-oilaviy niyat ismlari	<i>O'g'iloy, Ulug'bek, Baxtiyor</i>	Oilada keyingi farzand o'g'il bo'lishini orzu qilish, kelajakda baxtli yoki ulug' inson bo'lishini tilash.
Ingliz tili	"Virtue names" (Fazilat ismlari)	<i>Faith, Hope, Grace, Mercy</i>	Farzandning kelajakda olijanob fazilatlar (ishonch, umid, lutf, shafqat) egasi bo'lishini istash bilan bog'liq diniy-axloqiy niyatlar.

Har ikki madaniyatda ham ismlar shaklan va mazmunan farq qilsa-da, funksional jihatdan bir xil ramziy va kelajakka yo'naltirilgan niyat vazifasini bajaradi. G'arb olimi F. Nuessel aytganidek, ismlar madaniy identifikatsiyani saqlash va uni keyingi avlodga uzatishdagi asosiy quroldir [10, p. 112].

4.4. Huquqiy Maqom

Zamonaviy jamiyatda ism faqatgina lisoniy yoki sotsiomadaniy belgi emas, balki shaxsning yuridik maqomini tasdiqlovchi huquqiy vositadir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 69-moddasida har bir shaxsning o'z ismi, familiyasi va ota ismiga bo'lgan huquqi kafolatlangan. Bu antroponimlarning davlat miqyosidagi yuridik-ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatadi.

5. XULOSA

Amalga oshirilgan ilmiy-nazariy tahlillar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelish mumkin:

1. Antroponimlar faqat rasmiy ismlar bilan cheklanib qolmay, o'z ichiga laqab, taxallus va ota ismlarini ham qamrab oluvchi keng qamrovli ijtimoiy-lisoniy hodisadir.
2. Ismlarning tildagi asosiy vazifasi lug'aviy ma'no tashish emas, balki aniq bir shaxsni (referentni) muloqotda identifikatsiya qilish va tanitishdir.

3. Antroponimlar onomastikaning eng faol qatlami bo'lib, transonimizatsiya hodisasi orqali toponimika va boshqa onomastik bo'limlarni boyituvchi asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.
4. Ism qo'yish jarayoni milliy madaniyat, til va jamiyat tafakkurini bog'lovchi muhim lingvokulturologik ko'priklar hamda qonun bilan himoyalangan huquqiy maqom belgisidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. *Kramer S. N.* History Begins at Sumer. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981.
2. *Суперанская А. В.* Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973.
3. *Подольская Н. В.* Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988.
4. *Hojiyev A.* Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 2002.
5. *Van Langendonck W.* Theory and Methodology of Onomastics. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2007.
6. *Coates R.* The Pragmatics of Proper Names // Journal of Pragmatics. – 2009. – Vol. 41. – Pp. 78-95.
7. *Qorayev S.* Geografik nomlar ma'nosi. – Toshkent: O'zbekiston, 1978.
8. *Nafasov T.* O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1998.
9. *Begmatov E.* O'zbek ismlari ma'nosi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2016.
10. *Nuessel F.* The Study of Names: An Introduction to Onomastics. – Westport: Greenwood Press, 1992.

INNOVATIVE
ACADEMY